

Tider skifter og sæder mildnes

Af Aage Hedegaard Mikkelsen, Silkeborg

Nogle vil vel endda mene, at de er blevet mildnet for meget. Sæderne.

Lad mig lægge lidt hårdt ud. Jeg har ofte undret mig over det paradoksale i, at knapt var den danske fæste- og hovbonde kommet ned af herremandens træhest, før han selv begyndte at mishandle indsidderes og andre småkårsfolks børn, når den nybagte selvejer fik disse børn i sin tjeneste.

Det er et stærkt udsagn. Lad det derfor være sagt straks, at det naturligvis ikke gjaldt i alle tilfælde. Men i mange. Det har jeg belæg for at skrive. Retfærdigvis skal det også siges, at indsidderen heller ikke altid behandlede sine egne børn særlig humant, set med vore dages øjne.

En afgørende forskel var der imidlertid. Når et barn var hjemme - altså før det ”kom ud at tjene”, så deltes familien om den mad, der var.

Der er masser af eksempler på, at det langt fra altid var tilfældet, når først man var ude at tjene.

Så gjaldt det for den lille tjenestepige/-dreng om at stå sig godt med de folk, som arbejdede i køkkenet!

For 20-25 år siden fik jeg den idé, at opfordre en del af mine forældres/bedsteforældres generation til at skrive om deres liv. Primært deres barn- og ungdom.

Fotografiet viser Laust Mikkelsen, Martin Bjerregaard, Jens Nørgaard samt mine forældre. De blev viet i Ydby Kirke den 9. oktober 1925. Min mors opvækst blev materielt set en ganske anden end hendes søskende. Som adoptivdatter af Dusine og Jens Nørgaard. Mine forældre »udvandrede« fra Thy til Silkeborg, fordi min far havde indset, at Silkeborg var/ville blive en nybyggerby. Iøvrigt ved jeg at min farfar, Laust Mikkelsen, i sin soldatertid havde ligget i kantonement i Silkeborg. Måske har min far fået et lille vink fra sin far?

Min mor Maria Elisabeth Mikkelsen.

Faktisk blev jeg noget overrasket, da jeg opdagede, hvor gerne de ville skrive, når først de lige havde overvundet en - vel for mange mennesker - ganske naturlig generthed.

Uanset at jeg ikke i det efterfølgende vil omtale nulevende personer, vil jeg alligevel undgå personnavne. Det ville efter min mening kræve de efterlevende børns/børnebørns accept, hvilket rent praktisk i mange tilfælde ville være temmelig besværligt. Derimod vil jeg, når det er muligt, holde min læser orienteret om, hvor de enkelte hændelser geografisk udspandt sig.

Lad os lægge ud på Heltborgkanten. Erindringerne er nedskrevet i 1928. Fortælleren kunne via ældre familiemedlemmer, som han selv har kendt, berette om hændelser, som går tilbage til omkring 1800-tallet.

Indledningsvis vil jeg gerne vise læseren, hvad fortælleren har fået ud af sin for den tid gældende skolegang. 7 år - om sommeren hver anden dag.

Han indleder således:

Af Kærlighed og Interesse for mine Fædres Bedrifter, Handel og Vandel igennem svundne Tider har jeg søgt efter Evne at samle de Oplys-

Billedet viser »tyendet« på en større gård.

ninger og spredte Meddelelser som efter Hukommelsen er blevet bevaret fra Forglemmelsen inden for Familien, og som (fra) nu af for Fremtiden vil være en uvurderlig Skat til bedre at forstaa Fædrenes Karakter, Deres udvikling og Løbebane, se deres heldige og uheldige Sider og mulig derigennem lære at kende sig selv bedre, og se hvad vi har arvet af Lys og Skygge og træne (?) vor karakter i den rigtige Retning.

Uden at kompromittere nogen af (den) nulevende slægt vil der blive lagt Vægt paa at fremstille Personerne som de var set fra en uhildet lagttager. Pietetsfølelsen og Kærligheden til Slægten skal være en rød Traad gennem Bogen og forhindre at Uvedkommende faar Adgang og Kendskab til Ting som mulig kunde kaste Skygge paa Afdødes Minder.

Nej, Minderne er helliget Slægten, og hvad der er helligt skal vi ikke Vanhellige.

Underskrift

Jeg synes det er imponerende tænkt og skrevet. Det skal bemærkes, at jeg intetsteds har ”fiflet” (nydansk) med hverken tegnsætning, stavemåde eller lignende. For mig at se, er det ”godt gået” (nydansk). Jeg ser det som en skriftlig fremstilling med både løvefødder og gesvejsninger.

Nu kommer der en lang beretning om familien, og vi når frem til nedenstående gengivne

tekst:

NN var født i 1834. Over ham hviler der ligesom noget Romantisk en Ejendommelig og paa sin vis storslaaet Natur, som var i Besiddelse af en mægtig Energi og en utrolig Arbejdsevne og en Vilje som ikke kendte til at gaa paa Akkord med noget men brød sine egne Baner uanset alt og alle. Frygt kendtes ikke.

For ham var der ingen Betænkningstid fra Tanke til Handling. Digterens Ord passer saa udmærket paa NN.

Han fægter med aaben Pande for hvad han for Alvor tror.

Født som han var i Fattigmandshjem formede Livet sig for NN og hans øvrige Søskende i Fattigdom Sult og Kulde. Tiderne var knappe og Opdragelsen streng. Saaledes blev NN sendt ud med Tiggeposen og vandrede paa sine smaa Ben fra Gaard til Gaard, og hændte det at Udbyttet efter saadan en Dags Tiggeri ikke havde været til den gamle PP's (drengets faders) Tilfredshed vankede der drøje Stryg. Til dette Brug tog hans Fader et Reb fra Væven (Læmbsreb (?)) (Temmelig ulæseligt) og lagde det dobbelt. Tog NN med ud i Bryggerset og saa skulde der bankes mere Energi og Vilje til at virke for Udkommet ind i Drengen. Hændte det saa at hans Mor syntes det blev for meget traadte hun ud til Faderen og sagde: ”No - slid ham nu et hel' op”.

Billede af høstfolk som det vises i værket »Herregårdsliv«.

Her har vi så et af de tilfælde, hvor tæskene så at sige blev i familien.

En anden af de livshistorier, som jeg i sin tid kom i besiddelse af, er skrevet af en mand, som er født i 1914. Nør i Thy. På egnen omkring Snedsted.

Om sin far skriver han: Jeg var med far ude at hente et læs halm, da jeg var 3 år. Vi havde en hest, som bed far i siden. Han fik et stort sår. Mor vaskede såret og smurte det ind i noget der, så vidt jeg husker, hed Kreolin. Jeg var inde hos far hver morgen, så fik jeg et Kongen af Danmark's bolsje. De kan købes endnu.

Far kom aldrig op igen. Jeg kan tydeligt huske, at sygevoغن fra Koldby hentede ham. Der var to sorte heste for vognen. De var helt hvide af skum. Sådant en sygevoغن kan du se på Hjerl Hede. Patientens fødder var under kuskens sæde. Far døde i 1917.

Vi søskende legede oppe på en høj en søndag. Det var lige udenfor Snedsted ad Aarup til. Højen er der endnu. Da kom der en hjorddreng som hed NN. Vi var fri, og han skulle flytte køer. Det var jo reb og en træpæl og en tøjrekølle, der skulle bruges. Hvordan og hvorfor ved jeg ikke, men uden videre slog han min søster over knæet. Efter det slag udbød min søster: "Nå, så er a færdig". Knæet hævede. Der gik vand i det, og det blev ikke behandlet. Fra den tid var min søster syg. Der gik tuberkulose i knæet, og hun kom på Koldby Sygehus.

Hun var nok 10 år. Hun kom hjem igen et stykke tid. Så kom hun på Juelsminde Kysthospital. Der var hun til i 13 års alderen. Hun kom hjem med en ekstra sål under den ene støvle. Det dårlige ben var for kort. Hun gik i skole i nogle måneder.

Så skulle hun ud at tjene. Det gik slet ikke. Hun kom på Ry sanatorium, hvor hun døde omkring 14 års alderen.

Det er stærke sager dette her! (Afskr. bem.)

Videre fortælles det:

Her kommer jeg i tanker om noget mere om min far. Jeg husker tydeligt hans begravelse. Vi sad på fiskekasser. Vi fik sødsuppe.

Da jeg var 9 år gammel kørte jeg tørv ud i Hundborg Kær på en trillebør. Det var hårdt.

I 1924 kom jeg til at tjene på en gård, hvor jeg passede 14 køer, ungkreaturer, får og grise - alle kreaturerne i jerntøj.

Når jeg var færdig, kunne jeg begynde forfra igen, og var der tid ind imellem, så slæbte jeg kvas hjem fra bøgeskoven, så der var nok at lave. Kvaset blev slæbt op ad en skråning, som steg 30-40 cm pr. meter. Når vi fik ærter var der lige så mange fluer som ærter. Der var fluer i al ting. Vi fik risengrød hver aften.

I julen 1924 blev jeg forsolgt for sommeren 1925. Et forbandet svin og hans kone ligeledes. Hun havde en gammel trævask i køkkenbordet. Min søster var også kommet derop for at tjene. Hun sagde til konen: "Lad os bruge vasken". Så

tog hun låget af vasken. Den var fyldt op med indvolde fra høns samt afskårne fiskehoveder. Derfra fluerne.

Jeg fik 60 kr. i løn for den sommer. I juli måned stakkede vi hø. Hesten løb løbsk, og manden faldt i rivemaskinen. Da tænkte jeg - kunne han bare slå sig ihjel. Men desværre - nej.

En morgen da vi sad og snakkede imens vi malkede sagde manden, om jeg ikke kunne hente vægten. Jeg hørte det sådan, at han sagde "vækkeren", så den kom jeg med. Da fik jeg sådan en lussing, at jeg røg 6-10 meter hen i grebningen.

Vi havde et lille kammer på loftet på 3 x 3 m. Der var uhøvlede brædder på gulvet. Dem var der orm i. Der var også lopper. Der var kun et kammervindue og den anden tjenestedreng var sengevæder. Fy for satan!

Så stak jeg af hjem. Da mor så mig, sagde hun: "Du har da mæslinger dreng". Jeg var fuldstændig broget på kroppen. Men det var lopper. Så skulle jeg selvfølgelig i plads igen. Mors børn måtte jo ikke forlade deres plads i utide.

Jeg blev modtaget med disse ord: "Dit dumme svin - hvad fanden bilder du dig ind?"

Jeg hadede bønder, og det gør jeg stadigvæk. Jeg fik plads hos en hedebonde. For den sommer fik jeg 125 kr. i løn. Nu gik det fremad. De havde en lille dreng, som døde af solstik. Han stod lig inde i stuen. Han lå med åben mund. Han stod i den stue vi spiste i. Tænk dig! Sommer, solstik og et dødt barn. Det er rigtigt!

Jeg fik en ny plads. Manden havde lige overtaget gården, og den var meget forsømt. Der lå møg for 3 år, og ailen løb lige ned i bækken. Der var 40 gamle høns. Dem åd vi den sommer. Når konen lavede suppe, så sejlede dun og andet skidt rundt i skålen, så det var ikke videre appetitligt.

Denne kilde beretter i øvrigt om, at hans mor i Sydthy omkring 1890'erne, som sypige sammen med andre (2-3 personer) gik fra gård til gård. Symaskinen bar de på ryggen. Når de kom frem blev de på den pågældende gård, indtil der ikke var mere at sy dér.

De havde i løbet af dagen spisepauser, og så havde de en pause om aftenen i den tid, hvor det var for mørkt til at sy uden lys, og så indtil tællepråsen blev tændt. Denne pause brugte sypigerne til at rede deres hår og smøre det ind i øl. (Jeg har aldrig helt fattet ideen i denne

Skolebillede af Michael Ancker. Den gamle skolestue.

fremgangsmåde, men jeg har ikke en eneste god grund til at tvivle på min kilde.) I denne pause skulle de lukke hønsene ind. Så havde tyndet også fået frisk luft for den dag. Når tællepråsene så var blevet tændt, så syede man videre til man skulle i seng.

Det er svært at skaffe billedmateriale fra den tid - ikke mindst om de mennesker, vi her beskæftiger os med, men om "boligforhold" vil jeg gerne erindre de læsere, som har set Pelle Erobreren om, hvordan Lassefar og Pelle boede i stalden. Jeg tror, at det var en ganske realistisk fremstilling af de faktiske forhold fra den tid.

Nu til en ny kilde, men stadig familie. Om to søskende, som kom i pleje skrives der:

De var 9 og 6 år gamle, da de blev anbragt hos et ægtepar, som ikke selv havde nogen børn. Ægteparret havde en lille gård, to køer og en hest. Grise og høns. De var onde mod børnene, som heller ikke fik nok at spise. Om aftenen inden de skulle i seng gik børnene ud i stalden for at spise gulerødder og roer. De sov i et værelse med lerklinet gulv ved siden af laden. Det ene barn overlevede det. Det andet døde af tuberkulose, da hun var 11 år.

En anden kilde noterer ganske kort og lakonisk:

Konen var meget streng. Vi fik aldrig frisk mad, undtagen når vi havde gæster. Kødet var gammelt og brødet var muggent. Konen sagde, at vi spiste for meget, hvis det var friskt.

En lille beretning, hvor jeg ikke skal spørge nogen. Det er min mors historie. Hun skrev den i

sin tid på min opfordring:

Den 1. maj 1908 kom jeg i forskolen eller pogeskolen, som den hed i daglig tale, hos frk. Kristensen. Hun var fra Herning egnen og talte med blødt d. Hun havde en et årig uddannelse fra et eller andet seminarium. Hun var flink og gjorde, hvad hun kunne for at give os så megen lærdom, at vi kunne gå videre til den store skole efter 2 års forløb.

Den første dag spurgte hun hver enkelt af os, om vi kunne synge og jeg sagde selvfølgelig: ”Ja”.

Vi måtte selv vælge sangen og jeg havde egentlig to. Den ene hed:

Og ringen som du gav mig, den passede mig god (t?)

den kan du få tilbage, så har jeg ingen få (t?)

*Ud på livets vej har du narret mig
men jeg vil aldrig gifte mig med dig.*

Den anden var ”*Det var en lørdag aften*”

(Den gjorde vi senere hen i livet til mor’s ”Nationalsang” - afskr. bem.) og jeg må have syntes, at den var mere passende, så jeg rejste mig op, foldede hænderne og sang. Det er vist min eneste solistoptræden.

Vi lærte bogstaverne og stavede i kor så vinduerne blafrede. Disse var på nederste halvdel dækket af påklistret, farvet papir, så vi ikke skulle lade os distrahere af den forbipasserende trafik. Men da jeg var ferm til at læse inden jeg kom i skole, blev jeg kun et år i pogeskolen, og kom i Holmgårdens skole hos lærer Jensen Lyngsø.

Det er vanskeligt at beskrive ham som lærer, og som menneske. Han var meget afholdt af børnene, og han gjorde absolut ingen forskel på fattige eller velhavende folks børn. Men kunne de ikke følge med i undervisningen, enten på grund af manglende evner eller af dovenskab, så lærte de ikke meget.

Han var godt klar over, at de ingen hjælp fik hjemmefra, så han tordnede ud over hele klassen:

”De kan ikke, de skal ikke, de må ikke, og det er mødrenes skyld!”. Han spurgte også, hvad vi aldrig måtte være og vi råbte i kor:

”Dumme, dors’ke, dvaske og ligegyldige!”.

Men de der kunne lære noget gjorde han meget for, og det var ham en æressag, at hans skole skulle have de dygtigste elever, og det var også den almindelige mening hos skolekommissionen og præst, som var med til

overhøring en gang om året, at skolen var langt den bedste af de fire, som fandtes i sognet, men måske noget på bekostning af dem, der sad på de bageste rækker.

Der var ret frie forhold i skolen. Selvfølgelig rejste vi os, når læreren kom ind, og det var ganske naturligt, men der var ingen underdanighed i det - kun høflighed.

Degnen havde et meget spændt forhold til indremissionsfolkene. Han anså dem for at være hyklere og farisæere, og sagde om dem, at: ”de ved arv og giftermåls rigdom og ved at snyde søskende for arv sad og mæskede sig i store gårde. De påberåbte sig Guds nåde, når de havde gjort en god handel”. Om Mads Pedersen sagde degnen, at han havde fået nåde til at køre i landevejsgrøften med sin ponyvogn, da han var på vej til kirke.

”Nej”, sagde degnen ”se I at komme på knæ for den levende Gud og se jer selv som de ærkeskidderikker I er!”.

Jeg tror egentlig, han var en god kristen, men missionsfolkene kunne han ikke døje.

Dette her er jo længe før min tid, men mon ikke han har været en mand med et vist format og et godt mod? (Afskr. bem.)

Hvert andet år havde vi skoleudflugt. En gang var vi i Thisted - senere i Holstebro og Viborg. Vi rejste med tog og havde mellemmadder med til hele dagen. I dagens anledning var æggemadderne pakket ind i skrivepapir. Til daglig var det købmandsposer.

Nogle havde kun 10 øre med, andre havde 25 øre og nogle endda 50 øre. En gang havde jeg 2 kr. med og var meget flov over det. En gang om sommeren var vi på heden for at plukke revlinge bær ... Læreren benyttede lejligheden til at vise os noget om blomsternes udseende. Der var også noget snak om bier i den forbindelse, men det fattede jeg ikke en lyd af.

Når vi fik en balle, var det gerne kollektivt, så kunne vi selv om, hvad der var til hvem. Jeg har aldrig hørt nogen være næsvis overfor degnen, og jeg har aldrig oplevet, at han har slået lus-singer. Dem fik jeg til gengæld hjemme.

Efter 2 år i lille klasse op i store klasse. Vi startede hvert år forfra og gik samme stof igennem, og efterhånden sad det fast.

Og så en aprildag da jeg var 14 år, var det slut.

Det er karakteristisk for min mor, at hele hendes beretning handler om hendes skoletid.

For os, som har kendt hende, er der ikke gnist af tvivl om, at hendes slutbemærkning er et uomtvisteligt udtryk for bitterhed. Hun kunne, skulle og burde have haft lov til at lære noget mere. Og pengene var der, men tider skifter ...

Så fik vi også lidt skolehistorie med. I øvrigt ved jeg om min farmor (1855 - 1914), at hun i sin skoletid - nu vi er i Vestervig - havde lært at skrive i en ramme med fugtigt sand. Hun var også én af de sidste, som blev "indladet" i Ydby Kirke, efter at hun havde født.

Elly Mardal har flere gange opfordret mig til at gengive nogle "sæjer", men jeg vil ikke. Dels må der være folk, som er meget bedre inde i det stof end jeg er, og dels var det næsten altid stærke sager, og endelig skal jeg ikke have nallerne i noget med at skrive thybomål.

Det er en kunstart, som jeg absolut ikke behersker.

Men ... jeg kan give et eksempel på min mors vid, bid og snarrådige svar.

Bag vores have derhjemme boede en mand, som havde en hund. Hunden havde udvalgt sig vores have som toilet. En gang spurgte min mor manden, om han ikke kunne forhindre det på en eller anden måde. Manden mistede besindelsen og gav sig til at overfuse min mor. Da han ikke kunne finde på flere skældsord, og på det nærmeste var ved at tabe vejret, sagde mor til ham: "Nu gør det ikke noget, for nu kan jeg bedre lide din hund, end jeg kan lide dig!".

Afslutningsvis vil jeg gerne have lov til selv at kommentere det, som mine kilder har skrevet. Jeg har udelukkende benyttet skriftlige kilder, men - jeg har "plukket" i dem. Jeg har ikke gengivet den fulde tekst. I så fald ville ingen andre være kommet til orde i "Historisk årbog", og det kan vel ikke være meningen.

Jeg skal ikke lægge skjul på, at jeg selv opfatter perioden fra begyndelsen af 1800 tallet frem til ca. 1930 - den periode jeg har mine kilder fra - som en lidt beskæmmende tid, som siger noget om den for den tid gældende danske folkekarakter.

En dygtig historiker sagde en gang: "Ja - men de var jo stort set fattige alle sammen - også den lille selvejergårdmand". Ja, stort set. Men der var trods alt forskelle!

Var det så altid så inhumant, som det mine kilder skriver om? Som jeg skrev i min indledning: Nej!

Da jeg nødig vil beskyldes for at være tendentiøs, vil jeg gerne afslutte med følgende beretning. Den handler, som alt det andet, om min egen familie og hændelser fra Thy. Jeg har udeladt beretninger, som gik ud over straffelovens rammer, men altså, kilden skriver om sin mor (1873-1955), da hun fik familie - det kan man vist godt kalde det - moderen fødte 13 børn. "Der var meget lidt hjælp at få den gang, men bønderne var gode ved mor. Når hun leverede kjoler, som hun havde syet, gav de hende al slags kød - og om sommeren gav de hende frugter, bær og grøntsager fra deres haver".